

Populism and the migrant crisis in Europe – political implications

Zoran Lutovac¹

SUMMARY

Dealing with the migrant crisis in Europe has shown that the regulations, principles, and values of the European Union are overshadowed by the individual interests of its member states. On the one hand, EU member states have faced internal political challenges caused by populism, while on the other hand, there has been a lack of rapid, coordinated, and synchronised measures to solve the problems at hand.

The mass influx of migrants from Asia and Africa to Europe indicates demographic shifts on a historic scale and possible global consequences, but EU member states have been observing the issue and are still observing it primarily from their own national point of view.

A comparative analysis of electoral support for populist parties and movements in Europe since the beginning of the migrant crisis has led to an indicative conclusion that there is a direct correlation between increasing support for populists and the large-scale migrant crisis. The significant influx of migrants has contributed not decisively, but to a significant extent to the creation of a great populist wave that has engulfed almost all of Europe.

KEYWORDS

populism, migration, migrant crisis, electoral support, Europe

¹ Centre for Politicalological Research and Public Opinion, Institute of Social Sciences, Belgrade, Serbia

Correspondence:

Zoran Lutovac,
Institute of Social Sciences,
Kraljice Natalije 45,
11000 Belgrade, Serbia

Email:

zlutovac@idn.org.rs

Populizam i migrantska kriza u Evropi – političke implikacije

SAŽETAK

Migrantska kriza 2015. godine pokazala je da su države članice Evropske unije prvenstveno vodile računa o sopstvenim interesima suočavajući se sa masovnim i snažnim prilivom migranata. Na jednoj strani države članice EU su se suočavale sa unutrašnjim političkim izazovima populizma, dok su na drugoj strani izostale brze, usklađene i sinhronizovane mere kojima bi se rešavali problemi.

Na političkom planu još uvek su dinamične rasprave o narušavanju etničkih slika pojedinih država. Te rasprave vrlo brzo su potisnule u drugi plan debate o razvojnim potencijalima „svežeg“ ljudskog kapitala, odnosno integracije migranata u društveno-ekonomske sisteme država članica EU.

Može se reći da je uporedna analiza izborne podrške populističkim strankama i pokretima u Evropi posle migrantske krize dovela do zaključka o tome da postoji direktna korelacija između porasta podrške populistima i velike migrantske krize. Upravo je veliki migrantski talas u dobroj meri doprineo stvaranju velikog populističkog talasa koji je zahvatio gotovo celu Evropu.

Promene unutar Evropske unije nisu išle u pravcu jačanja integrativnih procesa povodom migrantske krize, dok su na unutrašnjem planu država članica jasna pomeranja u pravcu snaženja političkih opcija koje se zalažu za jačanje nacionalnih država. EU bi morala da sprovede institucionalne reforme koje bi ojačale integrativne procese, vrednosni sistem i demokratsku političku kulturu kako bi uticala i na države članice i države kandidatkinje u obuzdavanju populističkih trendova i gušenja liberalnih elemenata u predstavničkoj demokratiji, a u krajnjem, i pluralizma samog.

KLJUČNE REČI

populizam, migracije, migrantska kriza, izborna podrška, Evropa

1 UVOD: DEFINISANJE PROBLEMA, OSNOVNIH POJMOVA I ISTRAŽIVAČKOG OKVIRA

Populizam i migrantska kriza su dva fenomena koja su bila u središtu pažnje javnosti u isto vreme – u vreme velikog migracionog talasa prema Evropi započetog 2015. godine.

Baš u to vreme populizam je u Evropi doživeo ekspanziju. Da li je ekspanzija populizma neposredna posledica velikog migracionog talasa i kakve su političke implikacije u nekim evropskim državama?

Osnovna hipoteza je da bi uporedna analiza političkih prilika u nekim evropskim zemljama potvrdila da je snažna ekspanzija populizma ispoljena baš u vreme velikog migracionog talasa, te da postoji jasna korelacija između ova dva globalna fenomena. Takvu korelaciju je moguće utvrditi na osnovu analize podrške populističkih stranaka i pokreta na talasu njihove antimigrantske retorike i izbornih programa. Činjenica koja potvrđuje tu korelaciju je da su takve stranke i pokreti uvećali podršku u mnogim državama Evrope, kao što je i činjenica da rast podrške koju su dobili nije kratkog daha.

Naravno, važno je napomenuti da je ključni generator populizma sistemskog karaktera – u prvom redu su to neki strukturni defekti i slabosti predstavničke demokratije, kao i porast društvene nejednakosti, te kampanja borbe protiv terorizma.

U ovom radu će se poći od **definicije populizma** kao „tanke“ ili slabo utemeljene ideologije i sve većeg broja autora koji populizam vide kao nešto više od načina političke komunikacije, političkog stila, pokreta ili političke mobilizacije (Albertazzi i McDonell 2008; Mény i Surel 2002; Mouffe 2013; Mudde 2007). *Dakle, populizam je „tanka“ ili slabo utemeljena ideologija koja je odraz volje*

naroda suprotstavljene korumpiranoj eliti, ali i opasnim ili neželjenim drugima (out groups), onima koji svojim delovanjem ugrožavaju vrednosti i prava naroda.

Pored elita i „**opasni drugi**“ su oni koji se isključuju iz odrednice narod: nacionalne, verske, jezičke manjine, **imigranti** – svi oni koji narušavaju homogenost i čistotu naroda, ugrožavaju ga ili mu mogu biti pretnja. Otuda ih neki autori (Albertazzi i McDonell 2008) svrstavaju u jednu od ključnih odrednica definicije populizma, dok ih drugi ne uvrštavaju u neophodan sastojak definicije, ali ih povezuju sa radikalnim desnim populizmom, dakle samo jednim od javnih oblika populizma. Čini se, ipak, da se opasni drugi ne mogu povezivati samo sa radikalno desnim populizmom s obzirom da i levi populizam, na primer, ima svoje „opasne druge“ poput velikih korporacija, banaka, krupnih kapitalista koji su pretnja narodu (Lutovac 2020).

Migrantska kriza u ovom radu označava masovno kretanje stanovništva iz Azije i Afrike, pre svega ka državama EU. To masovno kretanje različitih grupa ljudi, izazvano izbegličkim talasom iz Sirije tokom 2015. godine, naziva se mešoviti migracijski tokovi (Lutovac 2016a). **Mešoviti migracijski tokovi** podrazumevaju u ovom radu „kompleksna kretanja stanovništva, koja uključuju izbeglice, lica koja traže azil, ekonomske migrante i druge migrante“ (IOM 2009).

Imigracija prema definiciji iz „uredbe o statistici Evropske zajednice o migraciji i međunarodnoj zaštiti“ podrazumeva dolazak osoba koje su imale boravište na teritoriji neke države u drugu državu, čiji boravak traje ili se očekuje da će trajati (Bobić i Babović 2013).

Migracije su jedan od najkompleksnijih fenomena u društvenim naukama koji zahteva interdisciplinarni pristup u proučavanju (Lutovac 2018b). Da bi se

taj fenomen sveobuhvatno izučavao potreban mu je pristup kroz više naučnih disciplina, od prava, sociologije, demografije, preko istorije, antropologije, pa sve do filozofije i politikologije. Živimo u doba globalizacije, regionalnih i ratnih vojnih sukoba, raskoši i siromaštva koje odlikuju velika kretanja stanovništva. U ovom radu predmet istraživanja će biti sužen na migrantsku krizu 2015. godine i političke posledice po neke evropske zemlje, prvenstveno kroz opštu političko-lošku analizu u okolnostima ekspanzije populizma u kojima se odvijala migrantska kriza i političkih implikacija po neke od država članica EU, a time, u širem smislu, i po EU kao nadnacionalnu zajednicu.

Populisti koriste strah od priliva migranata za jačanje sopstvene političke agende. Migrantska kriza je pokazala da strah od drugačijeg i podsticanje netrpeljivosti prema „drugome“ imaju veliku političku upotrebnost vrednost. Pokazalo se da i u društvima koja su integrativno utemeljena i institucionalizovana, društvima koja uvažavaju i garantuju različitosti, u kriznim situacijama profitiraju političke opcije koje narušavaju te vrednosti (Lutovac 2016b).

2 POPULIZAM I IMIGRANTI KAO „OPASNI DRUGI“

Kada se razmatra odnos prema opasnim drugim valjalo bi napraviti razliku između radikalnog i *instrumentalnog* populizma. Ovaj prvi je „narodna“ antielitistička i „*tanka ideologija*“ koja deli društvo na narod i protivnike – neprijatelje naroda, teži da zaobilazi ustaljene demokratske procese i na taj način slabi političke institucije. U kategoriju nepoželjnih drugih (neprijatelja) desni radikalni populisti obično svrstavaju, pored političkih elita, i **strance, imigrante**, odnosno nacionalne manjine.

Neka istraživanja javnog mnjenja (Flecker et al. 2004; Mudde 2007) pokazala su da osobe sklone desnom radikalnom populizmu imaju jako izraženu tendenciju ka ksenofobiji, nacionalizmu i autoritarnim stavovima, što je pogodno socijalno tlo i za antimigrantske stavove. Dakle, oni slabo utemeljenu populističku ideologiju simbiotski vezuju za neke elemente radikalno desnog političkog diskursa, nudeći se kao autentični zastupnici nacionalnog interesa i tumači narodne volje (Lutovac 2018a).

Desni radikalni populisti proizvode odbojne narative prema imigrantima i strancima uopšte, u političkom smislu zalažu se za njihovo **isključivanje iz društva i za zatvaranje u nacionalne okvire**. Na takvim temeljima otvara se prostor autoritarnosti, a pluralizam biva prigušivan posredno ili neposredno. Za njih imigranti nisu odbojni samo iz kulturoloških razloga, jer narušavaju ustaljeni kulturni obrazac, nego i zato što zauzimaju radna mesta.

Instrumentalni populizam nije „tanka ideologija“, nego bi se pre mogao definisati kao *način političke komunikacije* mejnstrim političkih aktera. Oni s populizmom koketiraju i koriste ga za pridobijanje što šire podrške na izborima, čak mogu da koriste populistički stil koji sadrži neke elemente radikalnog populizma, ali akteri koji ga koriste zadržavaju pluralističko viđenje političkog sistema ne dovodeći u pitanje ključne institucije liberalne demokratije i ne antagoniziraju radikalno društvo na „nas“, narod, i „njih“, političku elitu i ostale „opasne (neželjene) druge“. Ipak, moguće je da, iako formalno ne dovode u pitanje ključne institucije, svojim delovanjem obezvređuju značaj i uticaj tih institucija, a instrumentalizujući za sopstvene potrebe opasnost od „neželjenih ili opasnih drugih“ mogu stvarati antagonizme u društvu (Lutovac 2020).

3 SLABOSTI PREDSTAVNIČKE DEMOKRATIJE, IMIGRANTI I OTUĐENE ELITE – PROSTOR ZA USPON POPULIZMA

Borba za suverenost naroda protiv otuđene elite i slabosti predstavnike demokratije su zajednička nit koja povezuje raznorodne populiste. Nepoverenje, pa i sumnje u demokratske institucije često se javljaju u vreme ekonomskih kriza, kao što je bila ona u Grčkoj ili u vreme „opasnosti po kulturni identitet“ i bezbednost koja se mešovitim migrantskim talasom preko Turske i Grčke širila dalje po Evropi. I naravno, ako se tome dodaju gubitnici globalizacije, odnosno žrtve globalne podele rada i razvoja tehnologija, onda se dobija gotovo kompletna slika potencijalnih nezadovoljnika i podržavalaca populističkih odgovora na životne izazove.

Institucije i etablirane političke stranke kroz ustaljene demokratske prakse u mnogim zemljama nisu se uspešno nosile sa tim izazovima, tako da su u prazan politički i socijalni prostor ušle populističke stranke, pokreti i pojedinci nudeći jednostavna rešenja za suočavanje sa tim izazovima. Jedna od velikih tema na kojima su populist prozivali etablirane stranke bila je upravo migrantska kriza. Narativi populista, ali i ekstemista, svodili su se na to da su etablirane stranke propustile šansu koju su imale, da su institucije bile u službi korumpiranih i otuđenih političara a ne naroda, i da se pojavljuju nove društvene snage (pokreti) koje će u ime naroda i u interesu naroda i u direktnoj komunikaciji s narodom rešavati probleme koje etablirane stranke nisu htele ili nisu umele da rešavaju (Lutovac 2020).

Kao vrhunac populizma u **Velikoj Britaniji** može se označiti ishod referenduma o Bregzitu. I pored snažne kampanje kreatora javnog mnjenja, političke i ekonomske elite, univerziteta (ili baš uprkos

toj kampanji), građani Britanije su glasali za Bregzit. **Imigranti su imali važnu ulogu u referendumskoj kampanji.** Opšti je utisak kod pristalica Bregzita da su *imigranti* iz EU doneli korist bogatijima i obrazovanijima u srednjoj klasi, dok su istovremeno njihovo prisustvo doživljavali kao realnu opasnost za manuelne radnike i radnu snagu u ruralnim sredinama.

U Britaniji je bilo veoma rasprostranjeno gledište da se u *Brisel* šalju ogromne količine novca koje se troše nenamenski od strane *neodgovornih elita* i da EU administracija parazitira na račun poreskih obveznika iz Britanije. I ne samo to, nego i nameće gomilu nepotrebnih regulativa koje opterećuju slobodno bavljenje malim biznisom ili biznisom uopšte. Takođe, svojstveno razvoju populizma u drugim razvijenim demokratijama, građani doživljavaju političke i ekonomske elite, pa i novinare, kao posebnu političku klasu (kastu) potpuno otuđenu od običnih ljudi, zaokupljenu isključivo sopstvenim interesima, nesposobnu da rešava životne probleme građana, uključujući nekontrolisani priliv imigranata.

U Italiji je Bepe Gril došao na vlast obećavajući da će preuzeti vlast od zadovoljne gerijatrijske „političke kaste“ i da će se boriti za moderniju i tolerantniju Italiju. Kada je Pokret pet zvezda postao jak, prema populističkoj matrici vrlo brzo je preuzeo antisistemske narative. Njegovi napadi na korupciju i afere pojedinih političara polako su se pretvarali u radikalno odbacivanje ključnih aspekata političkog sistema, uključujući i sam parlament. Nezadovoljstvo političkim establišmentom jedan je od glavnih pokretača populističkog angažmana, toliko jak da je pokrenuo ekspanziju teorija zavere i otvorenih laži o političkim protivnicima, pretvarajući se iz antiestablišmentskog u antistemski diskurs. Imigranti su bili samo vetar u leđa takvom antiestablišmentskom diskursu.

Na istoku Evrope populisti sve češće pobeđuju tradicionalne partije na izborima ili su pak dovoljno jaki da budu neizbežni koalicioni partneri ili u najmanju ruku da budu glavne opozicione snage. Od 15 istočnoevropskih zemalja, populističke partije u 2018. godini imaju vlast u sedam, pripadaju vladajućoj koaliciji u još dve i glavne su opozicione snage u tri države. Populističke partije dobile su 20% ili više glasova u samo dve istočnoevropske zemlje 2000. godine, a posmatrajući njihov domet 2018. godine takvi rezultati su postignuti u deset zemalja na istoku Evrope (Sierakowski 2018a). Najezda populizma bi izgledala još dramatičnije kada bi se svemu ovome pridodale različite forme i sadržaji u okviru etabliranih stranaka. Od migrantske krize 2015. godine antimigrantski narativi su izraženi, naročito u Mađarskoj, Poljskoj, pa i Češkoj, a populizam je u ekspanziji i naletu.

Sve više je potvrda da prolazimo kroz populističku epohu. Pitanje je u kojoj će meri ovo uticati na osnove liberalne demokratije i „svetski demokratski poredak“. **Demokratija je stabilna kada se svi glavni politički akteri pridržavaju osnovnih pravila demokratske igre. Neka od ovih pravila su formalna, a neka običajna,** prećutna, podrazumevajuća. Sve više je zemalja u kojima se to, zahvaljujući populistima, više ne podrazumeva. Imigranti su samo jedan od izgovora. I to je ključni razlog zašto fenomen populizma nastavlja da bude jedna od glavnih politikoloških tema.

4 STRUKTURALNI I SPOLJNI UZROCI EKSPANZIJE POPULIZMA U EVROPI

Jačanje populizma u Evropi povezuje se, na jednoj strani, sa jačanjem **otpora ekonomskoj globalizaciji**, dok se na drugoj strani ubrzano jačanje populizma

preklopilo sa **migrantskom krizom** koja je vrhunac dostigla 2015. i 2016. godine. Oba ova uzroka (povoda) jačanja populizma otvorila su i pitanje mesta i uloge **nacionalnih država u okviru EU.**

Da li je pitanju, ipak, samo koincidenција? Da li su navedeni uzroci precenjeni u odnosu na **strukturne slabosti predstavničke demokratije**? Ako nisu, izazov za društvene nauke je svakako baviti se istraživanjima kojima bi se utvrdilo u kojoj meri je migrantska kriza uticala na ekspanziju populizma. Asocijacije na populizam su različite i brojne: jačanje u Poljskoj Stranke prava i pravde (*Law and Justice Party*) Jaroslava Kačinjskog (Jaroslav Kaczynski) koji snagu potvrđuje oktobra 2015, a potom juna 2016. godine Britanci izglasavaju Bregzit. Zabeležen je i porast popularnosti i uticaja radikalne desnice u Holandiji, Francuskoj, Nemačkoj, Austriji, potom i na istoku Evrope, pre svega u Mađarskoj. „Obrana Evrope od imigranata“ postaje važna politička tema.

U Italiji su populistu osvojili vlast početkom 2018. godine, a marta meseca Putin je demonstrirao snagu na izborima u Rusiji. U aprilu 2018. godine Viktor Orban je vodio populističku kampanju protiv „opasnih drugih“, neprijatelja mađarske države: migranata i spoljnog neprijatelja iz sveta finansija oličenog u Džordžu Šorošu – i dobio ubedljivu većinu.

Erdogan je faktički i institucionalno ojačao pre i posle referenduma za koncentraciju vlasti, udarajući na unutrašnje i spoljne neprijatelje... Zaoštravanje retorike i politike unutar i među balkanskim vlastodršcima – više ili manje se povezuju sa populizmom, a snaženje populizma i sa velikim migrantskim talasom, iako to na Balkanu ipak nije dominantna politička tema.

Upravljanje strahovima i manipulacije pretnjama dominiraju međunarodnom političkom scenom, što koriste desni

populisti unutar sve većeg broja evropskih zemalja, dok se **redistribucijom ekonomske moći** bave levi populisti, bacajući u senku posrnule socijaldemokrate koje birači sve manje žele da čuju.

Upravo je populizam fenomen koji se više ili manje opravdano povezuje sa ovim, naizgled neuporedivim, državama i režimima. Na drugoj strani, postavlja se pitanje da li populizam koji je sam po sebi kontroverzan može biti najmanji zajednički sadržalac izučavanja političkih zbivanja i fenomena u tako različitim državama?

Populistički pokreti i narativi traže i nalaze svoje uporište ne samo u velikoj migrantskoj krizi, nego i u tradicionalnim izvorima: **nacionalizmu, antielitizmu, antiliberalizmu, nativizmu i sve više u antiglobalizmu**. Upravo antiglobalizam regrutuje veliki broj populističkih kreatora i sledbenika, dominantno obeležavajući fenomen populizma 21. veka.

Manipulacije medijima, proizvodnja kvazidogađaja, politizacija sudskih presuda, proglašavanje političkih oponenta za neprijatelje, proizvodnja i negovanje „opasnih drugih“.

Populizam se ne pojavljuje samo kao „alternativa“ etabliranim strankama, nego se istovremeno infiltrira u njih i društvo u celini. U populističkom narativu produbljuje se jaz između političke klase i društva, **ali nema racionalnih odgovora na krizu reprezentativne demokratije**. Populizam narasta u ambijentu političkih i društvenih podela, kompromisu suprotstavlja uništavanje „neprijatelja naroda“. Nastaje i izgrađuje se na izgubljenom poverenju građana u etablirane stranke, pa i u institucije reprezentativne demokratije, ali i nestaje na iznevernim očekivanjima. **Na kraju se ispostavi da se olako data obećanja ne ispunjavaju i populisti gube poverenje**. Tako se zatvara krug nepoverenja, olako

datih i neispunjenih obećanja i izneverenih očekivanja.

Osim primera prodora populizma, postoje i primeri koji se navode kao **uspešni otpori populizmu**: od Makrona u Francuskoj, preko stvaranja velike koalicije u Nemačkoj koja je spojila CDU-CSU i SPD – umerenu desnicu i umerenu levicu, „everything-but-the-populists“ u Holandiji, te umerena levica u koaliciji sa radikalnom, ali proevropskom levicom u Portugalu (Botopoulos 2018).

Austrija je sasvim drukčiji primer suočavanja sa populizmom: kooptiranje desnih populista u vladajuću koaliciju. Iako može pokrenuti procese za otklanjanje defekata reprezentativne demokratije, primer Austrije pokazuje da je populizam u osnovi najčešće iracionalan, antipluralistički orijentisan, opasan po demokratske vrednosti – te se samim tim ne može suzbijati isto tako populističkim metodama i sredstvima. Upravo obrnuto – odgovarajućim racionalnim narativima, boljom komunikacijom, češćim kontaktima i bliskijim vezama sa građanima neophodno je tražiti načine za otklanjanje defekata demokratije i neposrednije i aktivnije učešće građana u formulisanju i sprovođenju političkih ciljeva.

5 DEMOKRATIJA SE NEGUJE, NE UZIMA SE ZDRAVO ZA GOTOVO

Da bi opstali i bili konkurentni autoritarnim populistima, mejnstrim političari bi trebalo da shvate uzroke građanskog (narodnog) nezadovoljstva i da obnove temeljne principe demokratije. „Donedavno je liberalna demokratija bila neprikosnovena. Uprkos nedostacima, većina građana bila je duboko posvećena ovom obliku vlasti. Ekonomija je rasla. Radikalne stranke su bile beznačajne. Političari su mislili da je demokratija u mestima poput Francuske ili Sjedinjenih

Država davno postavljena u temelj i da će se u narednim godinama malo šta promeniti. Politički gledano, izgledalo je da budućnost neće biti mnogo drugačija od prošlosti“ (Mounk 2018).

Građani su, međutim, razočarani partijama, vladama, uopšte politikom; postali su uznemireni, ljuti, čak i ogorčeni. Postali su nezadovoljni i predstavničkom demokratijom u načelu i svim njenim konkretnim slabostima. Autoritarni populisti su na talasu tog nezadovoljstva u ekspanziji širom sveta. Niti oni sami, niti oni koji glasaju za njih ne vide u tome bilo kakav problem. Naprotiv, autoritarci smatraju da su oni pravi odgovor na sve slabosti predstavničke demokratije, dok birači glasaju za njih iz različitih razloga, ali sa zajedničkim nezadovoljstvom time **kako demokratija funkcioniše i otuđenšću političkih elita.**

Primer Donalda Trampa često se navodi kao najupečatljivija manifestacija demokratske krize na globalnom nivou. On je tipičan primer populiste koji se poziva na narod, definišući ga tipično populistički: „Jedina važna stvar je ujedinjenje naroda, jer drugi nisu bitni“, jasno aludirajući da među građanima SAD postoje i oni koji ne pripadaju narodu. Pokrenuo je izgradnju antimigrantskog zida na granici, pooštrio mere za ulazak u SAD. Medije je nazvao neprijateljima naroda, tako popunjavajući rubriku obaveznih elemenata za jasno profilisanje populizma. Dakle, drugi ili nisu bitni ili su bitni kao neprijatelji naroda, što se označava kao centralna osobina autoritarnog populizma.

Populisti koji su u simbiozi sa radikalnim idejama su u usponu, baš kao i oni koji jesu radikalna desnica i u Nemačkoj, Austriji, Francuskoj, Italiji, Španiji, Holandiji, pa čak i u Švedskoj, krijući svoj ekstremizam iza patriotskih parola. U javnoj sferi su im u tom „prikriivanju“ pomagali

kreatori javnog mnjenja svodeći njihov ekstremizam na populizam.

Desni ekstremisti nisu isto što i populist i takvo njihovo označavanje vodi razblažavanju njihove ekstremne prirode. Oni koriste populističke narative i populistički način javne komunikacije, ali njihovo delovanje je pogubnije po političku kulturu i temeljne institucije predstavničke demokratije nego populizam umerenijih političkih grupacija bilo koje ideološke podloge. U Grčkoj i Španiji populist su svojim pobedama, odnosno etablirane stranke svojim porazima, doveli u pitanje temelje partijskog sistema, ali ipak to nije bio ekstremizam koji bi urušavao temelje evropskih vrednosti.

U nekim drugim državama ekstremne desne opcije, razblaženo imenovane populistima, udaraju upravo na te vrednosne temelje. U Austriji, kandidatu krajnje desnice malo je nedostajalo da postane predsednik. U Francuskoj su ekstremni desničari na predsedničkim izborima ujedinili sve ostale u podršci protivniku njihovog kandidata. Politički ambijent se brzo menja širom Evrope, desni ekstremizam je sve vidljiviji, levica je ispustila tradicionalno biračko telo koketirajući sa krupnim kapitalom i podržavajući manje ili više otvoreno finansijski fundamentalizam.

I tu bi jasno trebalo postaviti **granicu između desnog populizma i desnog ekstremizma: nedovođenje, odnosno dovođenje u pitanje demokratskih i liberalnih evropskih vrednosti.**

I na kulturnom planu je ekstremna desnica nametala teme i dovodila u pitanje osnovne evropske vrednosti: Jerg Hajder je podrivao vrednosne temelje liberalne demokratije prevrednovanjem austrijske nacističke prošlosti, tvrdeći da „naši vojnici nisu kriminalci; najviše su žrtve“. Gert Vilders, vođe stranke Holandske slobode kaže da je islam „opasna totalitarna

ideologija“. Dok su drugi ekstremisti koji su nazivani populistima pokušavali da zabrane minarete ili burke, Vilders je išao korak dalje zahtevajući zabranu Kurana (Mounk 2018).

6 POPULISTIČKA ITALIJA

Politički zemljotres u inače politički veoma trusnoj Italiji izazvali su populistu „Pokreta pet zvezda“ i „Lige“. Oni su Italiju učinili prvom zapadnoevropskom razvijenom državom koja je potpuno dospela u ruke populista (Cotta 2018).

Populistički Pokret pet zvezda (M5S) snažno je zakoračio na političku scenu tokom parlamentarnih izbora 2013. godine. Nastao je oko komičara Bepe Grila koji je okupljao ljude protiv „kaste“ – vladajućeg sloja profesionalnih političara i novinara.

Sa 32% osvojenih glasova posle migrantske krize, „Pokret pet zvezda“ postao je najjača politička grupacija u Italiji. Uspeh populista učinili su potpunim drugoplasirana „Liga“, koja se uspešno transformisala iz regionalne Lige za sever u Nacionalnu ligu, i „Forca Italija“, takođe populistička, koja je od 1994. godine bila dominantna u koalicijama desno od centra. Ovaj populistički trojac upotpunjuje sliku opšte ekspanzije populizma u Evropi i nagoveštava dominaciju u politički šarolikoj i stranački nestalnoj Italiji. Između 1994. i 2008. godine „Forca Italija“ je tri puta predvodila vladu, ali nikad populistu nisu dobili dovoljno glasova kao ovog puta. Ovaj put, populistički narativ „Forca Italije“ nije bio toliko atraktivan, što zbog nefokusirane kampanje i ograničenog pojavljivanja lidera Berlusconi. I nad, doskora, najvećim populismom pojaviše se veći populistu.

Dve najjače populističke grupacije, koje čine više od 50% biračke podrške,

odlikuje izraženi **kriticizam prema nacionalnoj i evropskoj politici**, odnosno prema domaćim elitama i briselskoj administraciji. Kritički odnos prema prethodnoj vladajućoj garnituri i prema EU bile su ključne tačke u kampanji sa obećanjem održavanja referenduma o evru. Strukturalno posmatrajući, kao ključni razlozi za uspeh populista navode se kombinovani kontekstualni i politički činioci: pored negativnog odnosa prema EU, u percepciji građana na ekonomskom planu nije dovoljno učinjeno da se otklone posledice duboke recesije posle Velike ekonomske krize, što je izazivalo **strah od nezaposlenosti i pada životnog standarda**. Lideri „Pet zvezda“ i „Lige“ svoje izborne platforme zasnivali su na aktuelnim i veoma prohodnim temama: prvi na **moralizaciji** i kritici političke elite koja kreira politički život, a drugi na **migrantskom pitanju i evropskim izazovima** (Cotta 2018).

Opšti trend opadanja podrške levo pozicioniranim strankama iskazao se i u Italiji izbornim porazom vladajuće Demokratske partije. I u ovom slučaju, kao i diljem Evrope, pokazalo se da **etablirana levica gubi socijalnu osnovu**: predgrađe Milana, na primer, masovno je glasalo za nacionalističke populiste (Ligu), dok su u Torinu i Rimu najsiromašniji delovi grada glasali za Pokret pet zvezda. U sva tri grada za Demokratsku partiju, koja pripada etabliranoj levici, najviše se glasalo u najbogatijim delovima grada (Melloni 2018).

Na industrijski razvijenom severu birači su podržali Ligu koja je u prvi plan stavljala smanjenje poreskih stopa i **protivila se dolasku imigranata**, dok su ekonomski zaostali regioni na jugu, gde je velika neaposenost mladih (negde i do 60%), natprosečno glasali za Pokret pet zvezda koji je u središte kampanje stavljao borbu protiv korumpirane elite i garantovane osnovne prihode (Reichlin 2018).

Ideološki zaokret ka neoliberalizmu nekada pojedinačno najjače Komunističke partije uništio je njene socijalne korene, gurnuvši od sebe tradicionalno biračko telo. Opredeljujući se za „Treći put“, **socijaldemokrate su u Italiji, kao i u drugim zemljama, u pokušaju da prošire biračku bazu ostali bez one koju su nekada imali.** „Takav pokušaj je primereniji za dvopartijske političke sisteme“ (Melloni 2018). **Demokrate su govorile o finansijskom tržištu i odgovornoj ekonomskoj politici, ali ne i o eksploataciji i nejednakosti što su njeni nekadašnji i potencijalni birači želeli da čuju.** I dok su oni ukazivali na značaj protržišne ideologije, nejednakost i siromašenje koji su erodirali srednju klasu postali su teme populista.

Branko Milanović je ukazao da su upravo radnici i srednja klasa stvarni gubitnici globalizacije. Izborne trke pomeraju se od centra ka ekstremima (u Engleskoj, SAD) preko populističkih platformi. Protestno glasanje u Italiji nije moglo naći predstavnika na leviци. „Slobodni i jednaki“ (Free and Equal – partija nastala od Demokratske partije, osvojila je tek oko 3% glasova). Pokazalo se da ne postoji više kredibilna stranka na leviци koja može da zadobije poverenje radničke klase. Sloboda i jednakost je shvatila suštinu gubitka podrške Demokratske partije, ali nije razumela da nije dovoljno suočiti se sa greškama iz prošlosti i da oni *ne žele samo dostojniju verziju predstavnika establišmenta.*

Potvrđujući prirodu populizma kao slabo utemeljene ideologije koja ulazi u simbiozu sa etabliranim ideologijama, Pokret pet zvezda je u svom programu imao klasične izborne komponente radikalne levice, što im je pomoglo da pobeđe u najsiromašnijim regionima zemlje i među mladim glasačima. Takođe, osvojili su podršku i 50% glasova nezaposlenih

(Melloni 2018), kapitalizujući **frustraciju birača političkom klasom** (narod protiv oligarhije, „korumpirane političke kaste“) i pokušavajući da relaksiraju ekonomsku nesigurnost birača pledirajući za univerzalne osnovne prihode. Dakle, sve ono što etablirana levica nije nudila ponudili su populistu preuzimajući njihovo biračko telo. *Ipak, u njihovom programu ili narativu nije bilo suštinski važnih odgovora na ekonomska pitanja poput odnosa radnici–kapital, nejednakosti ili o kapitalizmu samom.* Čini se i van Italije. Levica bi morala da postavi suštinska pitanja i ponudi realnu alternativu funkcionisanju neoliberalne ekonomije, odnosno ekonomije tržišnog fundamentalizma.

Može se reći da je posle izbora 2022. godine populizam učvršćen kao dominantan politički koncept i da su se stvari uz to još pomerile udesno, prelivajući se preko granica desnog populizma u radikanu desnicu. Pojedinačno najjača stranka postala je krajnje desna stranka *Braća Italije*, koju predvodi Đorđa Meloni, a njena desna koalicija ima uverljivu većinu u parlamentu.

7 POPULISTIČKO ISKUŠENJE I ETABLIRANI ODGOVOR U NEMAČKOJ

Budući da populizam nije sam po sebi ideologija, nego mu je potrebno simbiotsko vezivanje za pojedine potpune ideologije, mnoge etablirane političke partije različite ideološko-programске orijentacije koriste populizam kao način komunikacije za pridobijanje veće podrške: republikanci u Sjedinjenim Državama, konzervativci i laburisti u Velikoj Britaniji i republikanci pod novim rukovodstvom u Francuskoj. Manifestacija ove pojave održava se i na vladajuću CDU /CSU u Nemačkoj naročito posle lošijih rezultata na parlamentarnim izborima

2017. godine i uspeha radikalno desne Alternative sa Nemačku (AFD), koji su izazvali turbulencije (naročito unutar CSU).

Osim u bivšim komunističkim državama Istočne Nemačke, najbolje rezultate AfD je postigao u uporištu CSU-a u Bavarskoj, tako da je odbrana desnog krila od AfD-a postao jedan od prioriteta CSU. U tom cilju, dugogodišnji lider CSU, Horst Zehofer, dao je novi populistički ton partiji. Kao novoosnovani ministar unutrašnjih poslova u novoj velikoj koalicionalnoj vladi kancelarke Angele Merkel, on je simbolički nagovestio populistički zaokret uključujući reč domovina (Heimat) u ime ministarstva i zaoštavajući odnose sa CDU. Osim toga, Zehofer je poznat po svojim dobrim vezama i odnosima sa drugim autoritarnim populistima poput Orbana i Putina.

U javnom diskursu Zehofer je zaoštrio desno-populističku retoriku (u intervjuu za tabloid Bild provokativno je izjavio da „islam ne pripada Nemačkoj“) kako bi pridobio, odnosno preoteo od AfD-a birače antimigrantskih stavova. U martu 2017. godine, dok se Merkel pripremala za svoj prvi sastanak sa američkim predsednikom Donaldom Trampom, Zehofer je otišao u Moskvu demonstrirajući naklonost prema ruskom predsedniku Vladimiru Putinu. Od tada se dosledno suprotstavlja svim sankcijama prema Rusiji, po bilo kom osnovu. Zehofer je takođe blagonaklono govorio o vladajućim populistima u Poljskoj i javno iznosio simpatije prema mađarskom populistu Viktoru Orbanu (Sierakowski 2018b).

CSU pod njegovim liderstvom pomena pažnju **sa ekonomskih tema na kulturne i identitetske**. No to je trend koji nije izražen samo u Bavarskoj i Nemačkoj, nego istovremeno širom istoka i zapada Evrope: u Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj, Austriji, Holandiji i Italiji... Istovremeno, kancelarka **Angela Merkel,**

koja je najavila povlačenje, zastupa antipopulističke stavove. Ona je ukazala na rastući nacionalizam i populizam u Evropi, vodi proimigrantsku politiku i umesto nacionalizma zalaže se za jačanje Evropske unije i bilateralne saradnje unutar nje. Oni koji se zalažu za sasvim drugu politiku pozivaju se na identitetsko ugrožavanje.

U čemu je specifičnost Nemačke kada je populizam u pitanju?

I pored rasta popularnosti AfD-a (Alternative für Deutschland) i stabilnog rejtinga stranke Linke koju neki svrstavaju u levi populizam, za Nemačku se može reći da je, u poređenju s drugim evropskim državama, u manjoj meri bila pogođena populističkim talasom. Neki autori smatraju da za to postoje strukturalni razlozi: **1. istorijsko iskustvo koje Nemce čine obazrivijim – iskustvo desnog i levog totalitarizma,** nasleđe Trećeg rajha i realsocijalizma u istočnom delu zemlje; **2. ekonomska snaga – nezaposlenost na istorijskom minimumu i stabilan veliki rast od 10% od 2013. do 2017. godine,** te **3. funkcionalan socijalni sistem** (Bröning 2017).

Prema The Global Trust Report, od 2016. godine jaz između političara i građana pokazuje se i u pogledu odnosa prema nekim ključnim političkim pitanjima kao što je na primer **imigracija: za razliku od establišmenta većina građana bi zatvorila vrata imigrantima, a čak 70% njih veruje da „islam ne pripada Nemcima“.**

Dakle, osim strukturalnih razloga, poput pogubnih istorijskih iskustava i tabua proisteklih iz takve prošlosti i ekonomske ekspanzije, postoje osnove za razvijanje populizma u Nemačkoj i pitanje je kada će taj strukturalno prigušeni potencijal doći do izražaja. Jedan od načina je da se relativizacijom mračne prošlosti oslobode ti potencijali, a drugi je slabljenjem ekonomske moći.

8 POPULIZAM U SKANDINAVIJI

Jedan od primera nadolazeće plime populizma u Evropi je i **Danska**. Nekada nejak, nacionalistička Danska narodna partija danas predstavlja drugu partiju po snazi. Osim toga, stavovi i politike koji su pre dvadesetak godina bili svrstavani u ekstremističke, danas su deo narativa i politika većine etabliranih političkih partija. Dakle, ne samo da se radikalna desnica u javnoj sferi nazivala anestetizirajućim terminom populizam i na taj način uticala na to da bude prihvatljivija u društvu, nego joj je takav tretman, između ostalog, omogućio rast podrške među građanima.

Prema nekim ocenama, do ovih promena došlo je i iz spoljnih razloga: uticaja 11. septembra i nametanja **tema islamskog terorizma**, zatim zbog **priliva izbeglica** iz Sirije, ali i domaćih nacionalističkih odgovora na ove spoljne izazove. U međuvremenu se *pojavila „nova desnica“, koja dalje zaoštava identitetsko-kulturološka pitanja* ne rizikujući pri tome da će favoriti na ekstremnoj margini, nego se, naprotiv, približava ulasku u parlament šireći oko sebe *zaoštrenu retoriku, manipulišući strahovima i podelama, apokaliptično nagoveštavajući građanski rat* sa islamistima (Brygger 2017). Briger upozorava na to sa kolikom lakoćom su mejnstrim političari spremni da prihvate nacionalno ekstremne pozicije kada to postane deo glavnog političkog toka i ukoliko ima praktičnu upotrebnu vrednost u svakodnevnom političkom životu: „Čim je nacionalizam mejnstrim, ljudi zaboravljaju koliko je politički ekstremna ta pozicija [...] *autoritarni nacionalistički pokret je najbrže rastući i najopasniji politički pokret na svetu* [...] u različitim državama se pojavljuje u drugačijim formama, ali postoje neke zajedničke odlike ovih ideja. Prva i osnovna ideja je da zemlja treba da bude prvi prioritet

građanima. Trampova ‘prvo Amerika’ je savršeni primer“ (Brygger 2017).

Jačanje ekstremizma kod Skandinavaca, gde se to najmanje očekivalo, upozoravajući je indikator opšte radikalizacije u Evropi i pomeranja fokusa politike iz socioekonomske u identitetsku sferu.

Uspeh desničarskih i ksenofobičnih stranaka u **Švedskoj** obično se objašnjava populističkom platformom „mi protiv njih“, koja se zasniva na stvaranju percepcije **sukoba između naroda i elite**. U onim populističkim pokretima desničarske orijentacije, koji su najviše porasli, postoji i jasna **kritika otvorenosti, globalizacije i liberalne demokratije** – tipičnih populističkih narativa. Takođe, jedno od najčešćih objašnjenja za povećanje podrške desničarskim populistima je **imigracija**. U Švedskoj su mnogi političari i lideri profitirali ukazujući na „velikodušnu migracionu politiku“ koalicione vlade.

Međutim, ima i onih koji ukazuju na druge uzroke jačanja populizma. Stokholmski think-tank „Futurion“ upućuje na to da se rastući populizam može objasniti brigom ljudi za to šta se dešava na tržištu rada. Političari i mnogi stručnjaci su potcenili značaj privrede i zaposlenosti i preцениli pitanje imigracije. Zbog toga je često pogrešna reakcija etabliranih stranaka na jačanje populizma (Enarsson i Enarsson 2018).

Iako Futurionov izveštaj (Pravi uzroci populizma – o automatizaciji i drugim promenama na poslu) ukazuje na to da rezultati izbora u Švedskoj i drugim zemljama ne pokazuju korelaciju između imigracije i podrške populizmu, čini se da ipak postoji korelacija.

Izveštaj ukazuje na to da su za porast populizma važnije promene na tržištu rada i u ekonomskim trendovima. Upućuje se, na primer, na studiju ekonomiste Sirusa Dehdarija na Univerzitetu u Stokholmu koja ukazuje na **snažnu korelaciju**

između viška nezaposlenih i podrške za desne populiste – švedske demokrate. Oni su na iznenađenje mnogih pobedili na izborima 2022. godine. Ipak, metodološki je sporno umanjiti značaj imigrantskog faktora ukazujući na to da je višak nezaposlenosti osnovni izborni motiv za glasače u Švedskoj. Naprotiv, prisustvo ili priliv novih migranata samo pojačava taj strah i učvršćuje populističku izbornu orijentaciju.

Populisti u strahovima građana od gubitka posla vide temu za jačanje rejtinga, a ne problem koji bi trebalo sistematski rešavati i uticati na smanjivanje teskobe i strahova, pa i ličnih troškova povodom tehnoloških promena. Preobuka i obrazovanje za nove poslove su najvažniji instrumenti, ali i efektivno osiguranje od nezaposlenosti. No, instrumentalizovanje strahova može biti politički profitabilnije. U mnogim zemljama se i etablirane stranke u tome nadmeću sa populistima. Nekada se nadmeću i u **antimigrantskoj retorici i ksenofobiji**. Ovo je, međutim, bitka u kojoj će populisti uvek biti jači. Ako bi se nepopulistički političari umesto toga fokusirali na ekonomiju i radna mesta, imali bi bolje šanse za uspeh, a i građani za poboljšanje kvaliteta života. Populističke stranke retko imaju bilo kakav odgovor na to.

9 JAČANJE POPULIZMA U ŠPANJI

Na vanrednim parlamentarnim izborima u Španiji, koji su održani aprila 2019. godine, pobedili su vladajući socijalisti, ali ipak nisu dobili dovoljnu većinu za formiranje nove vlade ni sa levičarskim Podemosom. Ove izbore obeležio je i ulazak u parlament desnih populista, partije Vox, koja se bori protiv separatizma, unapređenja prava žena, imigracije, tolerancije i otvorenosti u društvu. „Dvadeset četiri nacionalistička poslanika u parlamentu

će biti ponosna što su Španci i neće ćutati kada zakonodavac prekrši ustav, podsmeva se našoj zastavi ili pokušava da uništi nacionalno jedinstvo“, rekao je Santijago Abaskal, lider Voxa.

Pod pritiskom rasta nezaposlenosti i rastućeg nacionalizma, i socijalisti su u kampanji pre svega govorili o borbi protiv katalonskog i baskijskog separatizma. Dobili su najveću pojedinačnu podršku, ali im je bilo neophodno bar 12 glasova opozicije da bi formirali vladu: „Budućnost je pobedila, a prošlost je izgubila. Jedini uslov koji ću tražiti za ulazak u koaliciju je poštovanje španskog ustava i težnja ka socijalnoj pravdi, suživotu i političkom čišćenju“, rekao je španski premijer Pedro Sančes. Socijalisti su prošli bolje nego što je najavljivano, što je svojevrsna nagrada za podizanje minimalnih zarada i bolju zaštitu i promociju žena.

Španija, ipak, i posle ovih izbora ostaje duboko podeljena zemlja. Politička stabilnost nije na vidiku, a nacionalne teme su u prvom planu. Težnja za nezavisnošću Katalonije uzdrmla je čitavu Španiju, koja je na ovim izborima odgovorila novim i snažnijim nacionalizmom. Plan o reformama potisnut je u drugi plan. Podrška Narodnoj stranci, koja je vodila Španiju do maja 2018. godine, drastično je opala. Narodnjaci su ostvarili najlošiji rezultat do tada, osvojivši tek 66 mandata u poređenju sa 137 u prethodnom sazivu parlamenta.

Ovi izbori su potvrdili da tradicionalno dvostranačje u Španiji postaje prošlost i da populizam ulazi snažno u politički život Španije na talasu visoke nezaposlenosti i korupcije. U potrazi za alternativnim političkim opcijama pojavili su se politički akteri poput Podemos na levici, Građana na centru ili Voxa na desnici. No, od uvođenja demokratije od pre 40 godina Španija na nacionalnom nivou nikada nije imala koalicionu vladu.

Dakle, evropski trendovi nastavljeni su i u Španiji: čak i tamo gde su levičari dobili većinsku podršku dominirale su nacionalne teme, a ta podrška nije dovoljna za formiranje stabilne vlade. Nastavljen je evropski trend sve većih političkih fragmentacija i pravljenja komplikovanih koalicija. Nastavljen je trend uspona desnog populizma, koji je u tesnoj vezi sa teškim porazom konzervativaca zbog korupcijskih skandala. S obzirom na težinu njihovog poraza, uspeh Voxa i nije tako veliki bez obzira što ulazak u parlament sa 10% jeste izuzetan rezultat. Nije tako veliki i zbog toga što su ključne teme kampanje bile upravo takve da je rezultat mogao biti bolji: korupcija, **imigracija** i katalonska nezavisnost.

Podemos je kažnjen zbog unutrašnjih podela, skandala i ne tako čvrstih pozicija o ključnim pitanjima, naročito o katalonskoj nezavisnosti – epilog je da je izgubio skoro trećinu podrške u odnosu na 2016. godinu. Sve u svemu, socijalno-političke okolnosti su bile i još uvek su povoljne za razvoj populizma, pa se može reći da su glavni protagonisti desnog i levog populizma u takvim okolnostima prošli lošije nego što su mogli.

10 SNAGA DESNOG POPULIZMA U MAĐARSKOJ

Mađarski građanski savez (Fides), na čelu sa premijerom Viktorom Orbanom, ponovo je 2018. godine osvojio ubedljivu većinu na parlamentarnim izborima. Prethodne pobjede u 2010. i 2014. godine omogućile su Orbanu da korenito promeni mađarski ustav. Sistematski je slabio mehanizme demokratske kontrole i ravnoteže vlasti, gradeći ono što se danas navodi kao neliberalna demokratija. Orban je novom pobjedom na izborima učvrstio poziciju predvodnika populističke politike na desnom političkom spektru

Evrope. Orban i Fides osvojili su 133 od 199 mesta u parlamentu na izborima velike izlaznosti (68,13%) i uz porast podrške od preko 3,6%. Dvotrećinskom većinom dobio je mogućnost da dodatno marginalizuje opoziciju i otvori prostor za dalju institucionalizaciju nadmoći.

Izborni uspeh FIDES-a zasnovao se na desno-populističkim porukama – na evroskeptičnoj, **antimigrantskoj i ksenofobičnoj retorici**. O odnosu liberalnog i demokratskog u Orbanovoj Mađarskoj svedoči i činjenica da je Mađarska prva zemlja članica EU koja je u izveštaju Freedom Hausa (Freedom House) kategorizovana kao delimično slobodna.

Pobeda na izborima 2022. godine bila je još ubedljivija nego ona četiri godine ranije: „Ostvarili smo pobjedu koja je toliko velika da se vidi sa Meseca, a svakako se vidi i iz Brisela“, rekao je tom prilikom Orban. Na taj način njegova evroskeptična, antimigrantska i ksenofobična politička agenda dobila je još jednu verifikaciju, a Mađarska je ostala predvodnica populizma na istoku Evrope.

11 POPULIZAM U POLJSKOJ

Poljska *Pravo i pravda*, poput autoritarnih populističkih partija i organizacija, sklona je da *ograničava vladavinu prava u ime naroda*, odnosno da eliminiše u što je moguće većoj meri ograničenje sopstvene vladavine. Takođe, sklona je da preispituje standarde i vrednosti EU i neke aspekte globalizacije, kao i da u hijerarhiji vrednosti bezbednost stavlja iznad slobode. Neki autori liberalne orijentacije manifestaciju populizma u Poljskoj vide i na ekonomskom planu kroz tzv. „repolonizaciju“, odnosno ponovnu nacionalizaciju nekih preduzeća – „umesto završetka privatizacije, vlada jača kompanije u državnom vlasništvu“ (Tatal 2017).

Tatal ukazuje posebno na ekonomske troškove populizma koji su u Poljskoj sakriveni ili rasuti i, generalno, na to da se razvoj i ekonomski rast i stabilnost ekonomije podređuju kratkoročnim političkim koristima (Tatal 2017).

Sklonost ka autoritarnom populizmu iskazuje se kroz pokušaje kontrole medija, izbornu zakonodavstvo koje bi ojačalo vladajuću garnituru ili politički uticaj na pravosuđe. Antimigrantska retorika nije dominantan faktor izbornih uspeha, ali je svakako nezaobilazan.

Veliki migrantski talas 2015. godine pospešio je antimigrantsko raspoloženje u Poljskoj do te mere da je antiislamsko raspoloženje bilo veoma izraženo i u sredinama gde nije bilo muslimana, što je autor Adam Balcer nazvao islamofobijom bez muslimana. I to je bio ne samo antimigrantski sentiment, nego pre svega odraz široko rasprostranjenog evroskepticizma, otpora liberalnim vrednostima razvijenog zapada i podrške konzervativnim tradicionalnim vrednostima. Paradoks je da da je najširi konsenzus na toj platformi nađen upravo na antimigrantskim, odnosno antiislamskim stavovima (Balcer 2019).

12 ZAVRŠNO RAZMATRANJE

U vreme migrantske krize države članice EU su se suočavale sa unutrašnjim političkim izazovima populizma, dok su na

drugoj strani na nivou Unije izostale brze, usklađene i sinhronizovane mere kojima bi se rešavali problemi. Na političkom planu još uvek su dinamične rasprave o narušavanju etničkih slika pojedinih država. Te rasprave vrlo brzo su potisnule u drugi plan debate o razvojnim potencijalima integracije migranata u društveno-ekonomske sisteme država članica EU.

Može se reći da je uporedna analiza izborne podrške populističkim strankama i pokretima u Evropi posle migrantske krize dovela do indikativnih zaključaka o tome da postoji direktna korelacija između porasta podrške populistima i velike migrantske krize. Upravo je veliki migrantski talas u dobroj meri doprineo stvaranju velikog populističkog talasa koji je zahvatio gotovo celu Evropu.

Promene unutar Evropske unije nisu išle u pravcu jačanja integrativnih procesa povodom migrantske krize, dok su na unutrašnjem planu država članica jasna pomeranja u populističkom pravcu i pravcu jačanja političkih snaga koje se zalažu za jačanje nacionalnih država. EU bi morala da sprovede institucionalne reforme koje bi ojačale integrativne procese, vrednosni sistem i demokratsku političku kulturu kako bi uticala i na države članice i države kandidatkinje u obuzdavanju populističkih trendova i gušenja liberalnih elemenata u predstavničkoj demokratiji, a u krajnjem, i pluralizma samog.

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2022. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

LITERATURA

- Albertazzi, D., & McDonnell, D. (2008). Introduction: The Sceptre and the Spectre. In D. Albertazzi, & D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism* (pp. 1–11). London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230592100>
- Balcer, A. (2019). Islamophobia without Muslims as a social and political phenomenon, The case of Poland. In P. Bevelander & R. Wodak (Eds.), *Europe at the crossroads: Confronting populist, nationalist, and global challenges* (pp. 207–229). Lund: Nordic Academic Press. Retrieved from https://www.academia.edu/39694209/Europe_at_the_Crossroads_Confronting_Populist_Nationalist_and_Global_Challenges
- Bobić, M., & Babović, M. (2013). International migration in Serbia: Facts and policies. *Sociologija*, 55(2), 209–228. <https://doi.org/10.2298/SOC1302209B>
- Botopoulos, K. (2018, March 14). How To Defeat the Populist Progression. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/how-to-defeat-the-populist-progression>
- Bröning, M. (2017, September 21). Germany's Anti-Populist Exceptionalism. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/germanys-anti-populist-exceptionalism>
- Brygger, R. (2017). Forget socialism. Authoritarian nationalism is now the greatest threat to liberty. In *Abusing the People: Global Challenges of Authoritarian Populism* (pp 15–18). Belgrade: Libertarian Club – Libek. Retrieved from https://www.academia.edu/43227502/_Making_Populism_Fail_Again_Abusing_the_People_Global_Challenges_of_Authoritarian_Populism
- Cotta, M. (2018, March 9). Italy: First European Country in The Hand Of Populists? *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/italy-first-european-country-in-the-hand-of-populists>
- Enarsson, C. M., & Enarsson, A.-T. (2018, April 16). The Labour Market Basis for Populism. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/the-labour-market-basis-for-populism>
- Flecker, J., Poglia Mileti, F., Balazs, G., Catellani, P., De Weerd, Y., De Witte, H., ... Fabrice, P. (2004). *Socio-Economic Change, Individual Reactions and the Appeal of the Extreme Right—SIREN*. European Commission, Directorate-General for Research, Information and Communication Unit. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/294890153_Socio-Economic_Change_Individual_Reactions_and_the_Appeal_of_the_Extreme_Right
- International Organization for Migration (IOM). (2009). *Irregular Migration and Mixed Flows: IOM's Approach* (MC/INF/297). IOM. Retrieved from <https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd486/files/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/microsites/IDM/workshops/human-rights-migration-november-2009/MC-INF-297-Irregular-Migration-and-Mixed-Flows.pdf>
- Lutovac, Z. (2016a). Migration and European integration of Serbia. *Stanovništvo*, 54(1), 41–63. <https://doi.org/10.2298/STNV160519002L>
- Lutovac, Z. (2016b). Evropska unija i migrantska kriza. Iz V. Vukotić, D. Šuković, M. Rašević, S. Maksimović & V. Goati (Eds.), *Seobe i razvoj*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja. Retrieved from http://iriss.idn.org.rs/597/1/ZLutovac_EU_i_migrantska_kriza.pdf
- Lutovac, Z. (2018a). Populizam i demokratija – elementi populizma u javnom mnjenju Srbije. In M. Nikolić & M. Dragičević Šešić (Eds.), *Mediji, kultura i umetnost u doba populizma* (pp. 41–60). Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti: Clio. Retrieved from <http://iriss.idn.org.rs/505/>
- Lutovac, Z. (2018b). Reč urednika. In Z. Lutovac & S. Mrđa (Eds.), *Savremene migracije i društveni razvoj: Interdisciplinarna perspektiva* (pp. 9–11). Beograd: Srpsko sociološko društvo, Institut društvenih nauka, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu. Retrieved from https://www.idn.org.rs/biblioteka/Zbornik_Migracije_Final_komplet.pdf

- Lutovac, Z. (2020). *Populism, stabilitocracy and multiculturalism*. Belgrade: Institute of Social Sciences. Retrieved from https://idn.org.rs/wp-content/uploads/2020/04/POPULISM_STABILITOCRACY_AND_MULTICULTURALISM.pdf
- Melloni, N. (2018, March 14). Nothing's Left. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/nothings-left>
- Mény, Y., & Surel, Y. (2002). The Constitutive Ambiguity of Populism. In Y. Mény & Y. Surel (Eds.), *Democracies and the Populist Challenge* (pp. 1–21). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781403920072_1
- Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking the World Politically* (1st edition). London and New York: Verso.
- Mounk, Y. (2018, March 4). How populist uprisings could bring down liberal democracy. *The Observer*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/mar/04/shock-system-liberal-democracy-populism>
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037>
- Reichlin, L. (2018, March 27). What Italy's Election Means for The EU. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/what-italys-election-means-for-the-eu>
- Sierakowski, S. (2018a, February 8). How Eastern European Populism Is Different. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/eastern-european-populism-different>
- Sierakowski, S. (2018b, April 24). Germany's Populist Temptation. *Social Europe*. Retrieved from <https://socialeurope.eu/germanys-populist-temptation>
- Tatal, M. (2017). Žrtvovanje dugoročnih dobiti – intervju sa Marekom Tatalom. In *Zloupotreba naroda 2 – globalni izazovi* (pp. 72–79). Belgrade: Libertarian Club – Libek. Retrieved from <https://libek.rs/wp-content/uploads/2017/11/Zloupotrebanaroda2.pdf>